

*Драган Олексій Васильович –
ад'юнкт кафедри економіко-правових
дисциплін Київського національного
університету внутрішніх справ*

Роль фінансових посередників на ринку цінних паперів у протидії легалізації доходів, отриманих протиправним шляхом організованими злочинними угрупованнями

У статті висвітлено актуальні питання щодо фінансового посередництва на ринку цінних паперів, а також викладено окремі види зловживань, що мають місце у цій галузі правовідносин. Окремо виділено ознаки, які вказують на вчинення злочину організованим злочинним угрупованням. Детально розглянуто механізм здійснення фінансового моніторингу, який мають здійснювати фінансові посередники на ринку цінних паперів.

Глобалізація фінансових послуг з одного боку, послаблення державного контролю за економічною діяльністю суб'єктів господарювання – з іншого, у більшості випадків супроводжується посиленням контролю кримінального, що призводить до розбазарювання державних коштів, розкрадань чи приховування валютних надходжень, шахрайств з фінансовими ресурсами, неконтрольованого вивозу товарів тощо.

Зауважимо, що в діяльності з відмивання злочинних доходів на території Європейського Союзу (далі – ЄС) активну участь беруть організовані злочинні угруповання (далі – ОЗУ). За даними Європолу ОЗУ, що функціонують у країнах ЄС, притаманні такі риси: а) висока мобільність і використання найсучасніших досягнень техніки, в тому числі комунікаційної; б) багатонаціональний склад учасників ОЗУ (усього нараховується 24 нації учасників); в) невеликий кількісний склад груп (від 10 до 15 чоловік); г) наявність великої кількості етнічних угруповань, які активно співпрацюють між собою. Крім легалізації (відмивання) злочинних доходів, ОЗУ спеціалізуються на контрабанді підакцизних товарів, наркотиків і контрафактної продукції; вчиненні корисливих і фінансових злочинів; викраденні персональних даних особи з наступним використанням їх для відкриття банківських рахунків, отриманні банківських платіжних карток тощо; а також підробці й незаконному використанні банківських пластикових карток. Сферою їхньої діяльності є транспорт, туризм, фінанси, банківська система та системи електронного переказу грошей. У 2002 році на території ЄС було викрито 3 тис. організованих злочинних угруповань і притягнуто до кримінальної відповідальності близько 30 тис. осіб – учасників ОЗУ [1, с. 508].

Ринок цінних паперів (далі – РЦП) – складова частина фінансового ринку. Як і будь-який інший ринок, він передбачає наявність тих, хто пропонує товар, і тих, хто набуває його у власність. Тобто, з одного боку, є емітенти цінних паперів (далі – ЦП), які потребують залучення додаткового капіталу, а з іншого – інвестори, які мають можливість здійснювати грошові ін'єкції в чужий бізнес з метою отримання дивідендів. Завданням РЦП і є забезпечення більш повного та швидкого переливання заощаджень в інвестиції за ціною, яка б влаштуувала як емітентів, так і інвесторів.

Основним у цьому ланцюжку правовідносин виступає саме фінансовий посередник (далі – ФП). Необхідно зазначити, що фінансовими посередниками слід вважати: 1) реєстраторів власників іменних ЦП; 2) депозитаріїв ЦП; 3) зберігачів ЦП; 4) торговців ЦП; 5) керуючих цінними паперами; 6) фондові біржі; 7) інвестиційні фонди; 8) інвестиційні компанії; 9) саморегульвні організації; 10) компанії з управління активами. У своїй діяльності ФП оперують фінансовими активами (власними та чужими) і надають певні фінансові послуги.

Фінансові активи РЦП – засоби, ЦП, боргові зобов'язання або інші права, що не відносяться до ЦП, але можуть використовуватися для обслуговування обігу ЦП. Фінансова послуга на РЦП – операція з фінансовим активом, що здійснюється в інтересах третіх осіб за власний рахунок, за рахунок цих осіб, а також за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою одержання прибутку або збереження вартості фінансового активу на ринку [2, с. 37].

У сучасних умовах усе більшого значення набувають питання виявлення та попередження правопорушень на РЦП, розробка їх критеріїв і забезпечення економічної безпеки держави. На думку фахівців, правопорушення, що скоюються на РЦП відбивають існуючу в країні систему економіки, а реформування економіки може визначити нові види такого типу правопорушень. У зв'язку з цим, правильне визначення як позитивних, так і негативних моментів в економічній системі повинне бути основою для обмеження негативних явищ, у тому числі й правопорушень, що існують в ній [3, с. 599].

Відповідно до вимог чинного законодавства розгляд справ про правопорушення на РЦП віднесено до компетенції Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – ДКЦПФР).

Справа може бути порушена тільки в тому разі, якщо є достатні дані, які вказують на наявність ознак правопорушення.

Доказами у справі про правопорушення є будь-які фактичні дані, отримані в законному порядку, що свідчать про наявність чи відсутність правопорушення.

Справу про правопорушення не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю:

- за відсутності події правопорушення;
- за відсутності в діянні складу правопорушення;
- якщо справа не підлягає розгляду ДКЦПФР та її територіальними органами;
- у разі закінчення на дату розгляду справи про правопорушення строків;
- якщо є не скасована постанова уповноваженої особи, рішення ДКЦПФР, або рішення суду за тим самим фактом;
- у разі ліквідації або визнання банкрутом юридичної особи, щодо якої порушено справу про правопорушення;
- у разі скасування законодавчого акта, який встановлює відповідальність за правопорушення;
- якщо внаслідок змін законодавства вчинене діяння втратило характер правопорушення;
- за наявності порушеної за даним фактом кримінальної справи щодо громадянина чи посадової особи, яка притягується до відповідальності;
- за наявності за даним фактом порушеної справи про правопорушення щодо особи, яка притягується до відповідальності [4].

Однак, поряд із правопорушеннями на РЦП України, які вже “відомі” широкому колу правоохоронців, також мають місце наступні різновиди зловживань:

- безпідставні обіцянки високих прибутків від ЦП з метою залучення інвесторів із одночасною виплатою існуючим інвесторам грошових коштів, отриманих від “нових” інвесторів (схема пірамід);

– заохочення особи до придбання ЦП через надання їй безпосередньо або шляхом оприлюднення неправдивої суттєвої інформації про фінансовий стан емітента;

– заохочення особи до продажу ЦП через надання їй таким самим способом неправдивої суттєвої інформації, аби створити враження, що цінний папір є менш привабливим;

– розміщення ЦП, інформація про випуск яких містить неправдиву інформацію [5, с. 139].

Крім цього, на РЦП мають місце і непоодинокі факти легалізації доходів, отриманих протиправним шляхом. У цьому контексті використовується фондова біржа, де за допомогою біржових посередників купуються ЦП з подальшим їх перепродажем, у тому числі з використанням фіктивних фірм. У такій послідовності використовуються і фіктивні та офшорні компанії – задіяні банківські рахунки фіктивних компаній, або таких, які знаходяться в країнах із досить м'яким фінансовим контролем [6, с. 490].

Слід зауважити, що легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом стала загально визнаною міжнародною проблемою. Процес легалізації доходів, отриманих протиправним шляхом, їх проникнення в легальну економіку та встановлення контролю з боку ОЗУ над державними і приватними підприємствами – набувають місце і в Україні. Поширенню цього явища значною мірою сприяє закритість фінансово-кредитних установ, фінансова криза, що охопила нашу державу, тінізація фінансового посередництва на ринку цінних паперів тощо. РЦП був та продовжує залишатися однією з основних ланок у схемі відмивання “брудних” коштів та переведення у готівку фінансових ресурсів суб’єктів підприємницької діяльності [7, с. 11].

Ознаками, які вказують на те, що злочин учинено ОЗУ, є:

- виявлення слідів і матеріальних збитків, ретельною продуманість злочину;
- гарна інформованість про об’єкт зазіхань;
- високий рівень технічної оснащеності групи;
- використання злочинною групою документів, форми, автотранспорту й іншої атрибутики правоохоронних органів;
- почуття явного приниження і замкнутості свідків;
- постійна увага до основних свідків з метою вплинути на них;
- вкрай зухвала поведінка підозрюваних щодо слідчих та оперативних працівників;
- негайне залучення захисних механізмів;
- поява більш підготовлених адвокатів;
- масове використання корумпованих зв’язків у правоохоронних органах, органах влади, засобах масової інформації;
- тиск на слідчого з боку тих чи інших зацікавлених осіб з метою переконати його припинити кримінальну справу, завести розслідування в “глухий кут” або перекваліфікувати на менш тяжкий злочин [8].

Для забезпечення виконання вимог чинного законодавства з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, через РЦП, фінансові посередники зобов’язані розробляти й реалізовувати програми здійснення фінансового моніторингу. Зазначені програми в обов’язковому порядку повинні містити:

а) визначені вітчизняним законодавством ознаки фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, інші ознаки таких операцій, які відповідно до специфіки та напрямів діяльності самостійно визначаються та оновлюються ФП на постійній основі з урахуванням документів, розроблених Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, а також Державним комітетом фінансового

моніторингу України. До орієнтовного переліку ознак фінансових операцій, які можуть бути віднесені до таких, що підлягають внутрішньому фінансового моніторингу (у разі потреби доповнюються ФП самостійно), слід відносити:

- набуття права власності на пакет ЦП, сумарна номінальна вартість яких перевищує 80 тис. грн., за договорами дарування або міни;
- здійснення операцій з векселями, у тому числі з індосаментом на пред'явника або бланковим індосаментом;
- купівля-продаж без участі торговця ЦП пакета ЦП, сумарна вартість якого дорівнює чи перевищує 80 тис. грн.;
- купівля-продаж цінних паперів емітентів, що не розкривають регулярну інформацію відповідно до законодавства;
- б) питання ідентифікації та вивчення своїх клієнтів;
- в) заходи щодо навчання й підвищення кваліфікації працівників.

Для забезпечення належної реалізації своїх функцій ФП РЦП зобов'язаний проводити ідентифікацію осіб [від лат. *identi (tas)* – тотожність і ... *ficatio*, від *facio* – роблю] [9, с. 658], які здійснюють фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, відкривають рахунки, або за наявності підстав вважати, що інформація щодо ідентифікації особи потребує уточнення. Якщо особа діє як представник іншої особи або у ФП виникає сумнів стосовно того, що особа виступає від власного імені, або вигодоодержувачем є інша особа, ФП зобов'язаний ідентифікувати також осіб, від імені або за дорученням яких здійснюється фінансова операція, або які є вигодоодержувачами. Фінансові посередники, які відповідно до Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” [10] мають статус фінансової установи, зобов'язані проводити ідентифікацію осіб, які укладають договори про надання фінансових послуг, та фізичних осіб, які є власниками юридичної особи-клієнта, мають прямий або опосередкований вплив на неї та отримують економічну вигоду від діяльності цієї юридичної особи. У разі, якщо юридична особа є господарським товариством, ФП зобов'язаний ідентифікувати фізичних осіб, які мають істотну участь^[1] у цій юридичній особі. Зазначеним ФП забороняється вступати в договірні відносини з клієнтами – юридичними чи фізичними особами, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає від власного імені.

Порядок ідентифікації осіб повинен містити:

- а) порядок здійснення первісної ідентифікації особи;
- б) заходи щодо проведення ідентифікації особи у разі зміни інформації, необхідної для проведення ідентифікації, або закінчення строку дії документів, на підставі яких вона проводилася;
- в) порядок проведення заходів, спрямованих на перевірку інформації щодо ідентифікації особи;
- г) критерії класифікації осіб, опис типів осіб, які характеризуються підвищеним ступенем імовірності здійснення ними операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом (загальна характеристика, країна походження, характеристика ділової активності та репутації, наявність кримінального минулого тощо). До орієнтовного переліку критеріїв осіб, які характеризуються підвищеним ступенем імовірності здійснення ними операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом (у разі потреби доповнюються ФП самостійно) слід відносити:
 - у разі коли стороною операції є резиденти країн, про які з достовірних джерел відомо, що вони: 1) не дотримуються загальноприйнятих стандартів у боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом; 2) законодавством цих країн не передбачено розкриття або надання інформації щодо

фінансових операцій; 3) є країнами, в яких відбуваються воєнні дії; 4) є офшорними територіями;

– якщо клієнт є особою – політичним діячем, зокрема обіймає керівну посаду в політичних партіях;

– клієнт – юридична особа, що є благодійною громадською організацією (крім організацій, що діють під егідою відомих міжнародних організацій);

– клієнт – акціонерне товариство, яке здійснило випуск ЦП на пред'явника;

– клієнти, які використовують у ділових стосунках з ФП електронні та інші технології, що можуть сприяти анонімності (здійснення розрахунків, надання розпоряджень, разових замовлень, інших документів тощо);

д) заходи з проведення додаткового вивчення особи.

Ідентифікація осіб здійснюється на підставі наданих оригіналів або належним чином завірених копій документів [12].

Насамкінець підкреслимо, що для успішної протидії легалізації доходів, отриманих протиправним шляхом, необхідно не лише знати законодавство, але й бути обізнаним з РЦП, а також з основами діяльності ФР на ньому. Процес відмивання грошей об'єктивно неможливий без участі посередників, діяльність яких щодо ідентифікації клієнтів та проведення фінансового моніторингу має на меті виявлення операцій та встановлення осіб, які здійснюють легалізацію доходів, отриманих протиправним шляхом. Отже, питання щодо проблем протидії легалізації доходів, отриманих протиправним шляхом, є досить актуальним у сучасних умовах, тому необхідна подальша робота над удосконаленням методики виявлення, документування, розкриття та розслідування даної категорії злочинів.

Список використаних джерел

1. Орлов П.І., Волобуєв А.Ф., Осика І.М. та ін. Протидія економічній злочинності. – Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.

2. Кондрашихин А.Б., Рожманов В.Г., Пепа Т.В., Федорова В.А. Фондовый рынок (Рынок ценных бумаг): Учебное пособие. – К.: Центр учебной литературы, 2008. – 376 с.

3. Дубіна В.М. Ознаки та загальні напрямки вивчення економічної злочинності // Бюджетно-податкова політика в Україні (проблеми та перспективи розвитку). – 2001. – С. 599–600.

4. Про затвердження Правил розгляду справ про порушення вимог законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій: наказ Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 2 від 9.01.1997 року, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 27.01.1997 року за № 10/1814.

5. Василенко С.Ю. Засоби безпеки від маніпулюванням на ринку цінних паперів // Бюлетень обміном досвіду роботи. – 2001. – № 129. – С. 138–141.

6. Сабадаш В.П. Способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом // Держава і право. – 2006. – Вип. 35. – С. 486–492.

7. Бутузов В.М., Андрущенко І.Г. Доцільність створення та перспективи розвитку підрозділів фінансової розвідки в Україні // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 6. – С. 10–13.

8. Руководство для следователей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. – М.: ИНФРА-М., 1997. – С. 577.

9. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Шемшученко Ю. С. – К.: Укр. енцикл. – 1999. – 2 т. – 741 с.

10. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. – № 1. – Ст. 1.

11. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07 грудня 2000 року № 2121-III // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 5-6. – Ст. 3.

12. Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу учасниками ринку цінних паперів: рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового

ринку № 538 від 04.10.2005 року, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 16.11.2005 року за № 1379/11659.

The article is examined the questions concerning the financial intermediation in the equity market, and also some types of the abuses which take place in this sphere of the legal relation are given. The signs indicating the commission of crime by the organized criminal group are emphasized. The mechanism of the realization of the financial monitoring which the financial intermediaries make in the equity market is considered in detail.

Стаття надійшла до редакції журналу 09 листопада 2008 року.

[\[1\]](#) *Примітка.* Істотна участь – пряме чи опосередковане, самостійно або спільно з іншими особами володіння 10 і більше відсотками статутного капіталу або права голосу придбаних акцій (паїв) юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість вирішального впливу на керівництво чи діяльність юридичної особи [11].